

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9. MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

MADDİ KÜLTÜR

“URFA BÖLGESİ TAŞ İŞÇİLİĞİ VE URFA TAŞÇILIĞINDAKİ DİL VE TERMİNOLOJİNİN SAPTANMASI”

Seydi YÜZGÜL

1. GÖBEKLİTEPE

Şanlıurfa merkezi Örencik Köyü sınırları içinde yer alan 1995 yılından beri sürdürülen arkeolojik kazılarda Neolitik Çağına tarihlendirilen (M.Ö 9000) dünyanın en eski tapınak kalıntılarının bulunduğu alandır. (KÜRKÇÜOĞLU A.C)

“T” Şeklindeki dikili taş üzerinde kabartma, oyma, işleme şeklinde figür ve tasvirler yapılmıştır. Yaklaşık 12 bin yıl önce, avcılıkla uğraşan insanlar, bu taşların üzerine yılan, tilki, yaban domuzu, turna, boğa, örümcek, aslan gibi hayvan figürlerinin yanı sıra insan ve insana ait semboller kullanıyorlar. Bu anlatımlarla insanlar yaşadıkları çevrelerini, inanışlarını, değerlerini taşla işlemişlerdir.

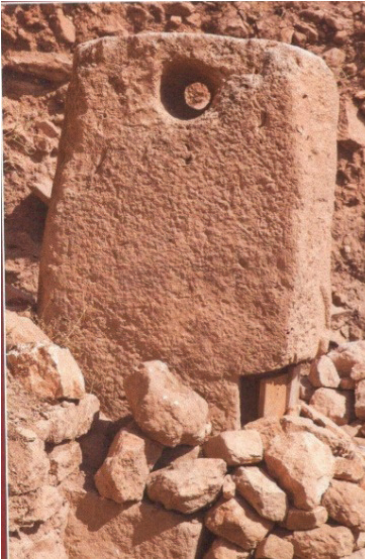
Göbeklitepe (Mayıs, 2010)

Kabartma aslan heykeli ve dikili taş (Fotoğraf: Gap İdaresi Kartpostalı)

Kuş motifleri (İbrahim GÖĞER, Amen, Afsad Yayını 2014)

Tilki motifleri (İbrahim GER, Amen, Afsad Yayını 2014)

Dikili taş üzerinde yer alan tilki motifi (İbrahim GÖĞER, Amen, Afsad Yayını 2014)

2. URFA KALE ETEĞİ KAYA MEZARLARI MOZAIK VE FRESKLERİ

Nekropol, İslam öncesi döneme ait arkeolojik alanlardaki mezarlıkların ve toplu mezar yerlerinin bulunduğu bölgelere verilen isimdir. Roma ve Bizans Dönemlerinin ölü gömme geleneği incelendiğinde, ölülerin genellikle kayaların içerisi oyularak yapılan oda mezarlara gömüldüğü görülmektedir. Böylece şehirlerde dağlık ve kayalık alanlarda nekropoller oluşmuştur.

Yakubiye bölgesinde bulunan kaya mezarları daha çok bu bölgeye özgü mezarlar tipinde yapılmıştır.

Yunan, Roma ve Bizans Dönemlerine ait olan bu tip mezarlar, Urfa'nın güney nekropolünde tepe yamaçlarında yer almaktadır.

Urfa'da, Edessa krallığından itibaren başlayan nekropol (mezarlık, ölüler şehri de denir) geleneği eldeki verilerden yola çıkarak M.Ö. V. yüzyıla kadar sürdüğü tahmin edilmektedir.

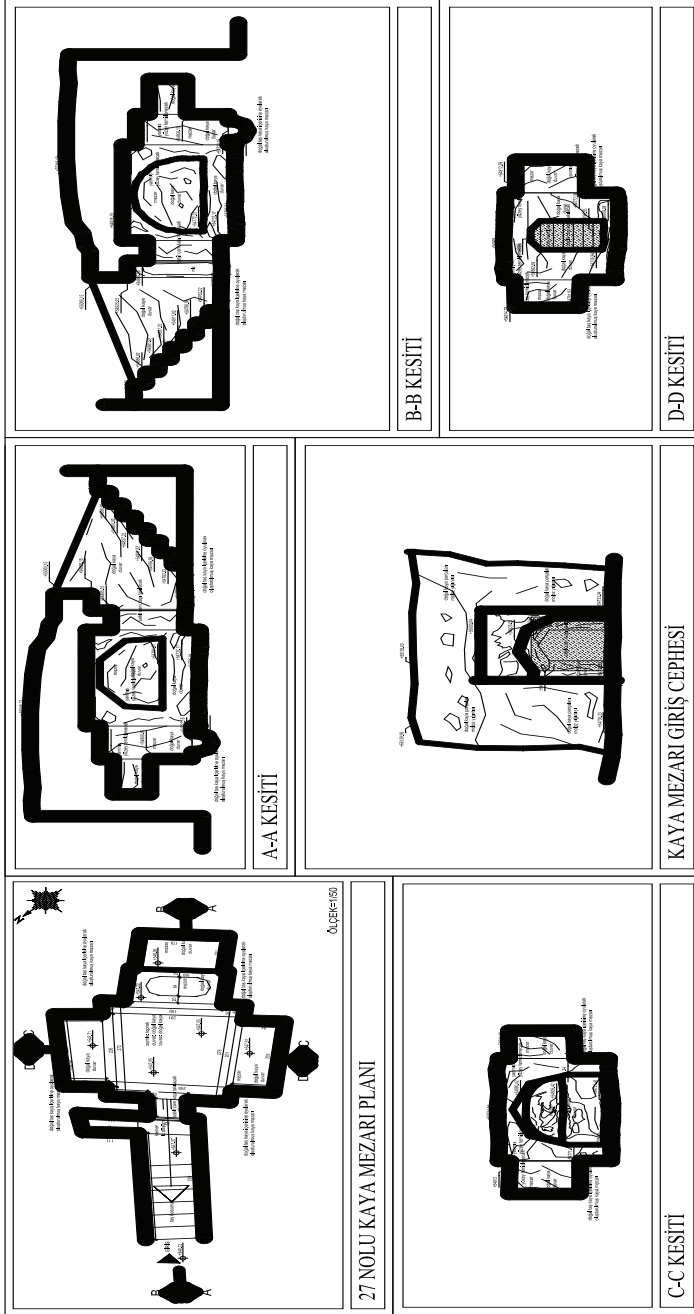
2013 Yılında başlatılan proje ile alanda bulunan yaklaşık 70 adet kaya mezarı tesbit edilmiş ve bunların rölöveleri alınarak projelendirmeleri de yapılmıştır. Yakın zamanda ise evre düzenleme ve restorasyon uygulaması bitirilmiştir.

Urfa Kalesi ve Batısında yer alan nekropol alanı (2011)

Urfa Kalesi ve Batısında yer alan nekropol alanı (2017) Uygulamanın bitmiş hali

27 Nolu Kaya Mezarı Plan Kesit ve Görünüşü

Kale eteği 30 Nolu kaya mezarı ve duvarda yer alan freskler (Foto: Ali İLASLAN)

67 Nolu kaya mezarı içerisinde yer alan taban mozaiği (Foto: Ali İLASLAN)

69 Nolu kaya mezarı içerisinde yer alan taban mozaïği (Foto: İbrahim SARISU)

<p>ܕܡܝܐ ܕܡܝܐ</p> <p>ܕܡܝܐ ܕܡܝܐ</p> <p>[Samyo oğlu Z°aryabad]</p>	<p>ܕܡܝܐ ܕܡܝܐ</p> <p>ܕܡܝܐ ܕܡܝܐ</p> <p>[Gernasepra'nın eşi Amia]</p>
<p>ܕܡܝܐ ܕܡܝܐ</p> <p>ܕܡܝܐ ܕܡܝܐ</p> <p>[Gerna oğlu Eftunia]</p>	<p>ܕܡܝܐ ܕܡܝܐ</p> <p>ܕܡܝܐ ܕܡܝܐ</p> <p>[Eftunia'nın eşi Magdal]</p>

Mezardaki taşın üzerinde bulunan yazıt: Türkçe Tercümesi: Bu kabir, Yuhanun oğlu şemas Kawba ve Yavsef oğlu Eliya'nındır. (Yazı karakteri ve etimoloji; Sanat Tarih i İbrahim Halil SARISU –  eviri; Arkeoloğ Sami D K)

3. GELENEKSEL URFA EVLERİ ÖZELLİKLERİ ve HACI BEKİR PABUÇÇU EVİ

Geleneksel Urfa Evleri  zellikleri

Yığma sistemle inşa edilen Urfa evlerinde taşıyıcı duvarlar, her iki yüzde 25 cm. kalınlıkta kesme taş “nahit” ve aralarında 20–40 cm.lik boşluk moloz taş “hampara” ile doldurularak oluşturulmaktadır. Duvar kalınlıkları 70–100 cm arasında değişmektedir. Taşların her bir sırasına “kor” denilmektedir. Taşların birbirine değen yüzlerinde oluk açılmakta ve bu oluktan şerbet verilmektedir. Taşlar arasındaki derzlerde ise bağlayıcı harç olarak, k feki taşı tozu, kireç ve su karışımından elde edilen “k l kireç” kullanılmaktadır. Duvarların  zeri sıvasızdır. Sadece odaların içi ve tavanı kendir sıvalıdır. Bu sıva, kendir lifi, kireç, k l ve su karışımından elde edilmektedir (Akkoyunlu, Z. (1989). Süslemeli, korkuluklar, kuş takaları, konsollar yapılmış, duvar yüzeylerinde bezemeler, hayvan ve bitki motifleri işlenmiştir. Geleneksel Urfa yapılarında; Taş süslemeler, taş malzemenin işleme kolaylığı sayesinde, geleneksel Urfa evlerinde yaygın olarak görülmekte ve ev sahibinin gelir seviyesine göre zenginleşmektedir. Taş süsleme olarak, kornişler, rozetler, rozaslar, kabaralar, madalyon ya da daire çerçeveli bitki motifleri, çerçeveli ve çerçevesiz bitki motifleri g r lmektedir. (Akkoyunlu, Z. (1989). Urfa sokaklarının dar olmasına rağmen, açılan bir kapıdan girilen Urfa evlerinin genişliği ve avlunun yarattığı ferahlık ile dar sokak-geniş ev tezatı oluşmaktadır. Bununla birlikte, evlerin sokak cephelerinin genellikle sağır olmasına karşın avlu cephelerinin hareketliliği yine ayrı bir tezat oluşturmaktadır. Bu enteresanlık, hayret duygusunu oluşturmakta ve merak edilmeyi arttırmaktadır. Bu durum, Urfa Evlerinin köklü ve başarılı bir mimariye sahip olduğunun da göstergesidir. Urfa Evleri, Güneydoğu Anadolu'nun bezeme açısında en zengin örnekleridir. Ağır, birkaç kat profilli konsollar, küçük kemer sıralarından oluşan kornişler, camsız, değişik biçimlerdeki kafa pencerelerinin (taka) bezemesel taş oyma kafesleri, pencereler üzerindeki kuş evleri (kuş takası), gezenek korkulukları, pencere kemerleri, sağır duvarları süsleyen madalyonlar, demir parmaklıklar ve korkuluklar, kapı tokmakları, yapı içinde kapıların ağşap oymaları ve ağşap pencere kepenkleri, zengin bir geleneğin ürünleridir (Kuban, D. (2007).

3.1. Hacı Bekir Pabuççu Evi

Yapı, şanlıurfa İli merkezinde, Camii Kebir Mahallesi, Ada 294 ve Parsel 9'da Demokrasi (eski 12 Eylül) Caddesi'nde yer almaktadır. Kare şeklindeki bir avlu etrafında yer alan yığma yapıım tekniğinde taş malzeme ile inşa edilen yapı iki katlıdır. Selamlık bölümü yol genişletme çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Süslemeleri ve hemen hemen her mimari  gede yer alan süsleme, detay, estetik    mleri ile en önemli Geleneksel Urfa Evlerinden biridir.

Yapının selamlık kısmı yıkılmadan önce selamlık bölümünün kapısındaki kitabesine göre H.1312/M.1894 tarihinde yapıldığı tespit edilmiştir. Selamlık kısmının yıkılmadan önceki fotoğraflardan oldukça süslemeli olduğunu görmekteyiz. Selamlık kısmının girişi üstte kaş kemerli alınlık alta ise oldukça yüksek tutulmuş basık kemerli a ıklıklıdır. Kapının  st kısmında ise ortada vakıf g l  şeklinde rozet kabartma içinde Hicri 1312 tarihli kitabe yer almaktadır. Kitabenin iki yanında geometrik desenli rozetler yer almaktadır. Ancak 1979-1982 yılları arasındaki 12 Eylül caddesinin

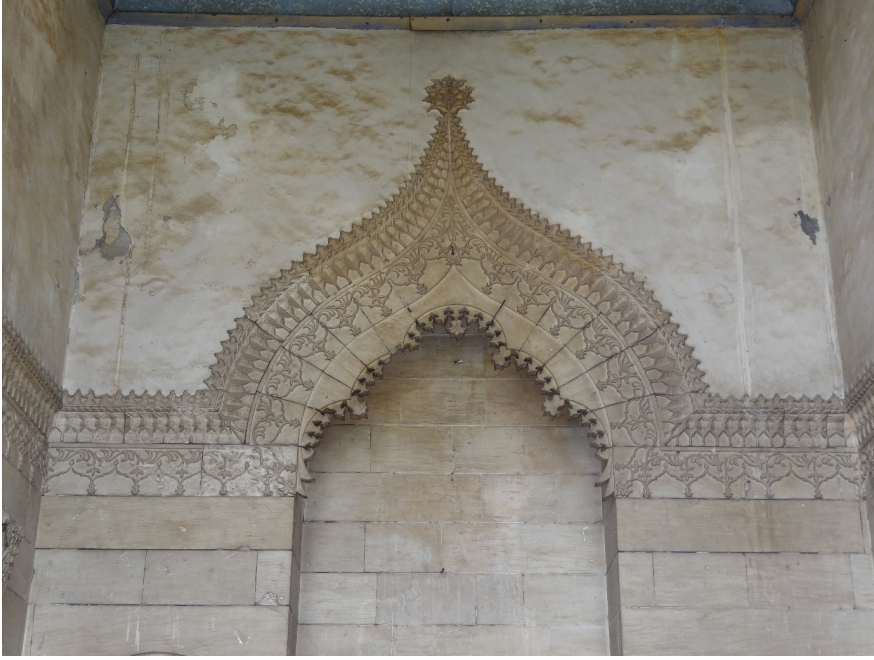
(Bugùnkù Demokrasi Caddesi) imar uygulamaları esnasında evin selamlık bölümünün tamamı ve fotoğrafta görùlen kapısı yıktırılmıştır.

Hacı Bekir Pabuççu Evi avludan eyvanın görünüümü

Eyvanda yer alan niş, badgirler, ve süslemeler

Eyvan süslemesinin görünümü

Eyvanın kemerinde oyma tekniğiyle yapılmış kilit taşı

Kemerin üst köşelerinde ise ay-yıldız motifi işlenmiştir. Kemerin en dışında iki sıra mukarnas dizisi yer almaktadır. Eyvanın güney cephesinde ortada daha büyük, yanlarda ise küçük üç tane dikdörtgen niş yer almaktadır. Ortadaki büyük niş en dışta iki sıra mukarnas ve bitkisel süsleme dizisiyle sivriltilmiş kaş kemer ve bunun hemen altında ise dilimli kemerli niş yandaki duvara oturtulmuştur. Bu mukarnaslı ve bitkisel süslemeli dizi diğer batı ve doğu cephesini de dolaşmaktadır. Büyük nişin iki yanındaki nişler ise birbirinin simetriği şeklinde; dışta basık kemerli alınlık, içte ise dilimli kemer olarak yapılmıştır. Bu iki nişe hava cereyanını sağlayan ve yazın serinlik veren, damla bağlantılı, baca şeklinde hava kanalı açılmış; bu kanal dam üzerinde mihrap taşını andıran nişli badgir ile (rüzgârlık) son bulmuştur. Kuzey veya kuzeybatıya yönlendirilmiş olan bu taşlara çarpan rüzgârın hava kanalından eyvana inerek serinlik vermesi sağlanmıştır. Bu rüzgâr taşları, yaz aylarında gece namazları için mihrap görevini de görmektedir. Eyvanın doğu ve batı cephelerinde birbirinin simetriği şeklinde yandaki odaların eyvana açılan basık kemerli üçer tane pencereleri yer almaktadır. Pencerelerin hemen üst kısmında ortadakiler oval, yandakiler ise eşkenar dörtgen şeklinde kuş takaları yer almaktadır. Bu kuş takalarının etrafı oldukça zengin süslemelerle tezyin edilmiştir. Eyvanın üst örtüsü içten ahşap geometrik şekillerle süslenmiştir. Dıştan ise çatı ile kapatılmıştır.

Köşk kapısı üzerinde yer alan kitabe

Tercümesi; Ey ev sana hüzünle girilmesin. Ne güzel evdir ki, bütün misafirler gelebilir. Bu akdi sana sahib olanlar asla bozmasın. Misafirler hiçbir zaman darlık çekmesin. (Tercüme Ahmet Baki)

“Mimari yerleşme açısından Urfa evleri bitişik bazen de iç içe girmiş karmaşık düzende bir yerleşme görölmektedir. Urfa sivil mimarisinde çoğunlukla açık avlulu, eyvanlı, zerzembeli gibi ortak özellikler görmek mümkündür. Bu evde de yine bahsedildiği gibi iki katlı, avlulu, eyvanlı ve havuzlu olarak geleneksel Urfa evlerinin plan ve mimari özelliklerini yansıtmaktadır.” (M.Ali DOĞAN Sanat Tarihi Raporu)

Dışarıdan bakıldığında cepheleri son derece sade görünen bu evin avlusuna girilince yapının görkemi, süslemelerinde ki ince dokunuşlar ve sanatkârlık fark edilmektedir. Bu özellikte yine Geleneksel Urfa Evlerinin genel özelliklerindendir. Geleneksel Urfa Evlerinde, planlama içe dönüktür. İçe dönük olan yapıların cepheleri sade tutulup, avlu cepheleri oldukça süslü ve bezemelidir.

“Avlunun güneyinde yer alan ve Selçuklu medreseleri eyvanlarını hatırlatan abidevi eyvan, avlunun kuzeyindeki odalar üzerinde bulunan tutya çatılı, avluya taşan konsollara oturtulmuş zarif köşk, avluya bakan cephelerdeki zengin taş süslemeleriyle ve odalarındaki ahşap işleriyle adeta küçük bir sarayı andırmaktadır.” (M.Ali DOĞAN Sanat Tarihi Raporu)

4. URFA TAŞÇILIĞINDAKİ DİL VE TERMİNOLOJİNİN SAPTANMASI

Yukarıda mimari olarak farklı işlev ve niteliklere sahip ve tarihi olarak da birbirlerinden farklı dönemlerde farklı tekniklerle yapılmış üç eser incelendi.

1-Göbeklitepe, M.Ö 12 bin yıl öncesi ait tapınak olduğu düşünülen “T” şeklindeki mimari öğeler ve bu öğeler üzerinde kabartma hayvan figürleri.

2-Urfa Kale Eteğinde kayalık zemine oyularak oluşturulan kaya mezarları ve bu mezarlar içerisinde yer alan mozaik ve freskler.

3- Geleneksel Urfa Evleri ve Hacı Bekir Pabuççu Evi.

Bu eserlere dikkat edildiğinde hepsi özellikle kendi dönemleri için oldukça kıymetli eserlerdir. Bu eserler iyi bir mimari anlayış ve kurgu ile birlikte oldukça titiz bir işçilik ve sanatkârlıkla taşların işlenmesi ile ortaya konulmuşlardır. Günümüzde yine bu taş işçiliği bölgede devam etmektedir. Göbeklitepe veya kaya mezarı mozaiği yapılmasının anlamı ve gereği yoktur ancak taş işçiliği ve taşın işlenmesi özellikle tarihi yapıların restorasyonları, (Hacı Bekir Pabuççu Evi'nin restorasyonu gibi) sayesinde devam etmektedir. Bu işleri yapan ustalar yine geçmişten gelen ve bölgede kullanılan kendi aralarında anlaştıkları teknik bir dil kullanmaktadırlar. Bu çalışma ile söz konusu bu dile ait terimler ortaya çıkarılmıştır. Bu dil somut olmayan bir miras olduğundan ve gelecek nesillere iletebilmesinin önemi açısından araştırılmaya değer görülmüştür. Çeşitli taş ustaları/işçileri ile görüşülerek bu terimler saptanmaya çalışılmıştır. Urfa bölgesinde yer alan taş ustaları ile görüşülmüş ve terimler saptanmıştır. Kullanılan dil ve kelimeler genellikle Arapça'dır. Halep bölgesinden yakın zamanda Şanlıurfa'ya gelen taş işçilerinin de bu terimleri kullandığı ve

bu yolla Şanlıurfa'daki işçi ve ustalarla anlaşılabildikleri görülmüştür.

Taş yonuşunda kullanılan aletler: Tarak, külünk, testere, gönye, düz keski, kavisli keski, törpüler, zımparalar.

Tek: Kapı, pencere üstlerinde yer alan lentoya verilen isim.

Zeviye veya müsafat: İki yüzü de görünen taş duvar.

Nahit: Tek tarafı açıkta kalan kesme taş.

Atebe: Yuvarlak, işlemeli veya düz kapı-pencere lentosu.

Kelp: Taş duvarda kapı veya pencere takılacak kısımdaki dişe verilen isim.

Külünk, yonacak, tarak: Taş yonmak, taş yüzünü düzeltmek vb. amaçlarla kullanılan çekiç benzeri alet.

Yaprak: Ocaktaki taşları kesmek, birbirinden ayırmak için kullanılan metal parçalar.

Kehil: Derz, iki taş arasındaki ara.

Raspa: Yüzeyi tarakla temizleme.

Rek: Duvarın doldurulan arka bölümü.

Destur: İki pencere arasındaki düz taş kısım, "T" yi oluşturan kısmın tamamına denir.

Kantarma: Tonozlarda yük taşıyıcı kemer.

Kantara: Kemer.

Şed: Taşta açık açılı köşe kenarı.

Hal: Taşta kapalı açılı köşe kenarı.

Mülevves: Taşın yüzeyinin bozuk olması, kullanılamaz oluşu.

Kab: Tonoz.

Kapı ve pencere üstlerinde açıklığı geçmek için kullanılmış olan "tek"ler (Mehmet Di  Evi 2014)

Destur: T şeklindeki kısmın tamamı (Mehmet Di  Evi 2014)

Kelp (pencere takılması için bırakılan di )(Mehmet Di  Evi 2014)

Taşın arkasında kalan kısma "rek" denir. Taşın içeriye doğru açılı kesilmesine "şed" denir. Altta taşıta şed belirginir (Çetingil Evi 2017).

Atebe; kapı pencere üstündeki tek veya daha fazla taştan oluşa lento (Mehmet Diş Evi 2014).

Tarak, yonacak; duvar yüzeyini raspalamaya (temizlemeye) yarar.

Külünk, taş yüzlerini temizlemeye, taşları ayırmaya, derz açmaya yarar.

Yaprak, taşları kesmeye, ayırmaya, patlatmaya yarar.

(Fotoğraflar Ahmet OT)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Satır satır, kalem kalem ve tek tek işlenen taşlar devasa yapıları, anıtsal eserleri ortaya çıkarmıştır. Bu eserleri ortaya çıkaran topluluklar kendi bölgeleri ve zamanları için çeşitli teknik dilleri ve terminolojileri kullanmışlardır. Bu eserler ve süslemeler somut olan geleneksel mirasımız olmuştur. Ancak bu eserlerin meydana getirilmesinde, taş işleyenlerin kendi aralarında kullanmış oldukları dil ve terminoloji ise somut olmayan bir kültürel mirastır.

Şu an için bilinen en eski tapınak olan yaklaşık 12 bin yıllık Göbeklitepe'den tutun günümüze kadar çeşitli yapılar kronolojiyi de belgeleyecek şekilde Urfa bölgesinde yer almaktadır. Soğmatar Antik Kenti, Nevali Çöri, Bazda Mağaraları, Sin Mabedi, Deyr Yakup Manastırı, Harran Ulu Cami vb. yapılar bu tarihsel süreci anlatmaktadırlar. Son derece önemli ve eşsiz bu eserlerin oluşturulmasında hiç kuşkusuz çok köklü ve derin bir bilgi, kültür ve teknik birikim vardır. Bu birikimi oluşturan özgün ve teknik dil önemlidir, araştırılmaya ve somut hale getirilmeli ve gelecek kuşaklara da aktarılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akkoyunlu, Z. (1989). Geleneksel Şanlıurfa Evlerinin Mimari Özellikleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Göğer İ. (2014) Amen Güneydoğu anadoluda inançlar ve inanışlar, Afsad-Gap İdaresi Ortak Yayını, Ankara.
- Güler G. 2015 Urfa Yakubiye Bölgesi Kaya Mezarları Sanat Tarihi Raporu
- Kuban, D. (2007). Osmanlı Mimarisi, YEM Yayınları, İstanbul.
- Kürkçüoğlu, A.C., Akalın, M., Kürkçüoğlu, S.S. ve Güler, S.E. (2002). Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir, İkinci Baskı, Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara.
- Sözlü Kaynaklar, Taş Ustaları; Ahmet OT, Ahmet BAKİ, Ahmet SUBAŞI, Mustafa ÇOBAN
- Yüzg l, S. (2011) Şanlıurfa Ellisekiz Meydanı Mimari Değerlendirmesi ve Abacılar Evi Restorasyon Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi